

DOI: 10.33663/0869-2491-2026-37-259-279

УДК 340 (09)

І. Б. УСЕНКО,
кандидат юридичних наук, професор*
ORCID 0000-0002-6832-2933

**ПРОФЕСОР АРНОЛЬД КРИСТЕР –
УЧЕНИЙ І НЕВТОМНИЙ ОРГАНІЗАТОР
ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ У ВУАН**

Пропонується наукова реконструкція життєвого і творчого шляху українського правознавця, керівника Комісії звичаєвого права та Комісії радянського права Всеукраїнської академії наук, професора Київського інституту народного господарства, відомого цивіліста та дослідника звичаєвого права Арнольда Кристера, безпідставно репресованого в добу сталінізму.

Ключові слова: Україна, правознавство, історія юридичної науки, історія українського права, Всеукраїнська академія наук, Комісія звичаєвого права, Комісія радянського права, Кристер Арнольд Едмундович, наукова біографія, юридична біографістика, політичні репресії.

Usenko Igor. Professor Arnold Christer – scientist and tireless organizer of legal science at the VUAN

A scientific reconstruction of the life and creative path of the Ukrainian jurist, head of the Commission for the Study of Ukraine's Customary Law and the Commission of Soviet Law of the All-Ukrainian Academy of Sciences, professor of the Kyiv Institute of National Economy, famous civil servant, and researcher of customary law Arnold Christer, unjustly repressed during the era of Stalinism is proposed.

Keywords: Ukraine, jurisprudence, history of legal science, history of Ukrainian law, All-Ukrainian Academy of Sciences, Commission for the Study of Ukraine's Customary Law, Commission of Soviet Law, Christer Arnold Edmundovich, scientific biography, legal biographical studies, political repressions.

Актуальність теми. Ретроспективний погляд на минуле української юридичної науки має сенс не лише як шлях до точнішого розуміння її логіки та перспектив розвитку. Він виконує й іншу, не менш важливу функцію: допомагає вибудовувати історичну самосвідомість, окреслювати контури національної ідентичності та берегти тяглість колективної пам'яті. Такий погляд неминуче зосереджується на особистостях, адже саме конкретні люди були джерелами інтелектуальних новацій і осереддями формування наукових традицій. У цьому контексті особливої ваги набуває повернення з небуття імен і праць учених, чия діяльність у певні періоди була навмисно витіснена з наукового обігу або спотворена з ідеологічних причин. Серед таких поста-

* **Usenko Igor**, Candidate of Juridical Sciences (Ph. D), Full Professor

тей, що сьогодні знову привертають увагу як дослідників, так і ширшої громадськості, вирізняється професор Арнольд Кристер – один із провідних діячів правничих установ Всеукраїнської академії наук.

Слід також взяти до уваги, що постановою Верховної Ради України «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2026–2027 роках» від 18 грудня 2025 р. №4748-IX вирішено серед інших видатних особистостей відзначити на державному рівні 11 листопада 2026 р. «140 років із дня народження Арнольда (Арнольда–Едуарда Германовича-Едмундовича) Кристера (1866–1937), правознавця, педагога». Належне відзначення і вшанування цього ювілею, на думку законодавця, має сприяти «консолідації та формуванню історичної свідомості українського народу, збереженню національної пам'яті».

Постановка проблеми. Біографія А. Е. Кристера почала активно вивчатися автором цих рядків у контексті його загальних досліджень історії академічної юридичної науки ще в 90-х роках минулого століття. Згодом інтерес до постаті вченого, розстріляного у сумної слави селищі Биківня, виявили деякі дослідники протиправних репресій часів сталінщини. Згадується його ім'я в різних контекстах також у зв'язку з історією тих установ, де він навчався або працював, а також у працях з історії цивільного права та розвитку досліджень звичаєвого права в Україні. Нині життю і діяльності професора або окремим їх аспектам присвячені кілька статей у загальних і фахових енциклопедичних виданнях та довідок в електронних базах даних. Є й сучасне ґрунтовне, з долученням десятків архівних документів, біографічне дослідження родини і нащадків видатного садівника Вільгельма Кристера, в якому чимало сторінок присвячено й життєпису його онука – Арнольда Едмундовича Кристера.

Утім, цілісної наукової біографії вченого, не обмеженої рамками енциклопедичного формату і з належним фаховим аналізом, хоча б у загальних рисах, всієї його наукової спадщини, як видається, ще не було.

Мета статті. У зв'язку з наведеним, метою цієї публікації є об'єктивна характеристика історіографії та джерельної бази проблеми, введення до наукового обігу нових архівних та інших першоджерел про життя і діяльність А. Е. Кристера, юридичний аналіз його наукового доробку та на цій основі уточнення біографії вченого й оцінки його наукової творчості, в яких дотепер залишалось ще чимало лакун.

Огляд літератури. Після нищення української академічної юридичної науки в 30-ті роки, здобутки вітчизняних правознавців, їх праці та самі імена в радянській соціогуманітаристиці старанно замовчувалися. Заведено було вважати, що правничі установи ВУАН, зокрема й Комісія звичаєвого (народного) права, не дали нічого цінного для науки, і їх доробок у нечисленних наукознавчих дослідженнях переважно визнавався ідеологічно шкідливим. Деякий виняток все ж робився для академічної комісії для вивчення радянського права, створеної за ініціативою А. Е. Кристера та під його керівництвом. Так, у відомій праці академіка Б. М. Бабія «Нарис розвитку правових

досліджень в Українській РСР» стосовно цієї комісії наводився доволі нейтральний перелік основних напрямів її діяльності в розділі з промовистою назвою «Перші кроки на шляху зближення з практикою». Проте прізвище голови комісії навіть не згадувалося¹.

Водночас у працях представників української діаспори домінувала переважно позитивна оцінка як діяльності ВУАН (УАН) загалом, так і окремих її установ, академіків і співробітників (і вже точно не йшлося про їх забуття). Зокрема, ім'я А. Е. Кристера у різних контекстах (як правило, суто фактологічному) неодноразово зустрічається в праці Н. Д. Полонської-Василенко «Українська Академія наук: нарис історії»². «Енциклопедія українознавства» присвятила йому коротку (на три рядки) довідку з фактичною помилкою щодо долі вченого³. Коротка біографічна нотатка про вченого є і в сучасному електронному англomовному виданні «Encyclopedia of Ukraine»⁴.

Втім, у радянській Україні все ж були деякі суто бібліографічні та історіографічні посилання на наукові розвідки вченого. Насамперед варто згадати унікальну працю українських бібліографів – показник «Видання Академії наук УРСР (1919–1969). Суспільні науки» (Київ, 1969), в якому повною мірою представлена творчість усіх академічних гуманітарних установ і, зокрема, всіх правознавців ВУАН. Серед інших згадані тут були і 13 наукових праць в академічних виданнях, автором яких був А. Е. Кристер. Також без акцентування на постаті вченого окремі його праці побіжно згадувалися (здебільшого без розкриття їх значення і змісту, лише на рівні цитування їх назви) у значно ширшому контексті в деяких інших бібліографічних та історіографічних публікаціях.

Ситуація докорінно змінилася після проголошення незалежності України з пробудженням інтересу дослідників до історії української академічної юридичної науки. Прізвище вченого, зокрема, нині широко представлено серед інших непересічних представників академічної науки ВУАН у колективних монографіях «Микола Прокопович Василенко» (1991)⁵, «Юридична наука і освіта на Україні» (1992)⁶, «Академічна юридична думка» (1998)⁷. Автор цих рядків оприлюднив також ряд біографічних статей безпосередньо про вченого та розвідки про академічні установи, в діяльності яких він брав участь, у науково-довідкових виданнях «Юридична енциклопедія» (1998)⁸, Енциклопедія історії України» (2001)⁹, «Енциклопедія сучасної України» (2008)¹⁰, «Велика українська юридична енциклопедія» (2025).

Крім того, науково-педагогічна праця дослідника в Київському інституті народного господарства (КИНГ) знайшла доволі повне відображення у дисертаціях, монографіях¹¹ та інших публікаціях¹² Л. В. Міхневич, а його викладання на Вищих жіночих курсах у Києві – у статті К. А. Губар¹³. Є також ряд публікацій, де прізвище вченого згадується в контексті історії дослідження українського звичаєвого права¹⁴.

Обставини трагічної загибелі вченого, який став жертвою протиправних репресій, висвітлені на матеріалах його архівно-слідчої справи в узагальню-

вальному нарисі автора цих рядків про репресоване правознавство¹⁵, у циклі публікацій та усних вступів ученого секретаря Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили» В. О. Філімоніхіна¹⁶, в статтях наукового співробітника Київського національного університету імені Тараса Шевченка Н. Б. Ніколаєвої¹⁷ та уманської дослідниці доцента О. В. Скус¹⁸.

Слід також відзначити, що існує ряд публікацій про родину Кристерів, зокрема насичене копіями архівних документів видання В. О. Ляшенко¹⁹.

Джерельна база дослідження. Дотеперішні дослідження біографії вченого тривалий час ґрунтувалися переважно на таких основних джерелах: його особовій справі з фонду Київського інституту народного господарства в Державному архіві м. Києва (ДАК. Ф. Р-871, оп. 2, спр. 208), послужному списку вченого з фонду Університету св. Володимира (ДАК. Ф. 16, оп. 465, т. 2, спр. 4791, арк. 26–28), особовій справі правознавця з фонду Наркомату освіти УСРР в Центральному державному архіві вищих органів влади та державного управління України (ЦДАВО України. Ф. 166, оп. 2, т. 2, спр. 3907) та матеріалах архівної слідчої справи А. Е. Кристера, яка нині зберігається в Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ГДА СБ України. Ф. 6, оп. 1, спр. 49819фп). Зауважимо, що відомості в окремих публікаціях, що ця справа була передана до Центрального державного архіву громадських об'єднань та україніки, не відповідають дійсності, хоча в цьому архіві і зберігаються справи трьох інших представників родини.

Крім цих основних джерел, відомості про творчу діяльність вченого містяться у різних звітах та інших документах про роботу окремих академічних установ, які нині переважно зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ. Ф. 1, 10, 40 та інші), свого часу оприлюднювалися в щорічних академічних «звідмленнях», а нині в основних рисах відтворені в перших трьох томах багатотомного збірника документів і матеріалів з історії Національної академії наук України. На додаток до згаданих основних документів (особових та слідчих справ, послужного списку тощо), в архівних фондах Університету св. Володимира та КІНГ міститься ряд інших документів, які вже кілька десятиріч років використовуються та цитуються юристами-дослідниками життя і діяльності вченого, а нещодавно повністю оприлюднені в копіях (з додатком документів із фонду 707 ЦДІАК «Канцелярія попечителя Київського навчального округу» та деяких інших матеріалів біографічного характеру) у згаданій праці В. О. Ляшенко. Це, зокрема, справа про залишення А. Е. Кристера професорським стипендіатом (ДАК. Ф. 16, оп. 352, спр. 49), звіт молодого дослідника за 1914 рік (ДАК. Ф. 16, оп. 465, спр. 1555) та програми його магістерських іспитів (ДАК. Ф. 16, оп. 465, спр. 1620, 1621). Є також згадки про правознавця в частково оприлюднених мемуарах та епістолярній спадщині академіків ВУАН М. П. Василенка та О. О. Малиновського, а також викладача КІНГ Л. С. Карума.

Крім того, деякі біографічні відомості віднайдені нами у власноруч заповнених правознавцем анкетах з фонду Всеукраїнського комітету сприяння вченим, які нині перебувають на зберіганні у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України. Ф. 331, оп. 2, спр. 34, арк. 13–14зв.; спр. 46, арк. 18–19зв.), а також у вступній анкеті вченого до Всеукраїнської асоціації сходознавців, що зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені А. І. Вернадського (ІР НБУВ. Ф. 10, спр. 24511).

Є також відомості про деякі документи у закордонних архівосховищах, повні тексти яких здебільшого поки не доступні вітчизняним дослідникам. Проте нам вдалося відшукати на сайті Швейцарського федерального архіву (Schweizerisches Bundesarchiv) напрочуд цікавий і змістовний лист, написаний Арнольдом Кристером у Києві 11 серпня 1917 року до професора Бернського університету Евгена Губера (BAR. Nachlass Prof. Eugen Huber (1849–1923). Allgemeine Korrespondenz. Archiv_einheit 5758128).

Через обмеженість обсягу цієї публікації надалі інформація з наведених вище джерел наводиться без окремих посилань у кожному конкретному разі.

Що ж стосується власних друкованих і рукописних наукових праць А. Е. Кристера, які є важливим бібліографічним та історіографічним джерелом, то їх перелік, який, на нашу думку, має самостійну наукову цінність, наводиться окремим списком у додатку до цієї статті. В самому ж тексті статті лише зазначається у квадратних дужках номер відповідної позиції списку.

Виклад основного матеріалу. Повне ім'я героя нашого нарису – Арнольд-Едуард, по батькові Германович-Едмундович, прізвище в сучасній українській орфографії – Кристер (так сам вчений підписувався в українськомовних публікаціях та рукописних текстах). Через «и» здебільшого це прізвище подається в енциклопедичних і юридичних статтях про вченого, хоча в окремих публікаціях історично-біографічного характеру (переважно щодо представників родини дореволюційного періоду), а також у сучасних назвах «Крістєрова горка», ЖК «Крістер Град», вулиця «Родини Крістерів» пропонується написання «Крістер», яке, на думку фахівців-філологів, не відповідає стандартним моделям передачі німецьких приголосних комбінацій українською й суперечить принципам практичної транскрипції.

Відповідно до свідчення про народження Арнольд Кристер народився 30 жовтня 1886 року (за старим стилем) у м. Києві. За новим стилем це 11 листопада.

Родина Кристерів користувалася в Києві значною популярністю. Найвідоміший її представник, виходець із південної Саксонії, ткач за спеціальністю Вільгельм (Карл Вільгельм Готліб) Кристер (1815–1890) переїхав 1838 року на запрошення власника в Київську губернію для роботи майстром на ткацькій фабриці князя Радзівіла в містечку Хабне (у радянський час смт Поліське, яке розселене та офіційно виключене з облікових даних 19 серпня 1999 року через високий рівень радіаційного забруднення внаслідок аварії на

ЧАЕС). Заробив кошти на придбання у князя Естергазі ділянки площею близько 40 га на Пріорці (тоді – передмістя, нині – історична місцевість у північній частині правобережжя Києва, яка, зокрема, включає вулиці Вишгородську, Автозаводську та Мостицьку), де згодом і поселився та заснував 1850 р. фірму «Садівництво і насіннєве господарство *В. Кристер*» (нині на цьому місці квітково-декоративне господарство «Троянда» і ландшафтний парк «Крістєрова горка»). У Вільгельма Кристера було п'ять синів та три дочки, і серед них батько правознавця, Герман-Едмунд (1854–1892), який мав власне господарство на Куренівці і садівничий магазин на Хрещатику. Мати правознавця – Оттонія Анна Катерина (Антоніна Федорівна, дів. Родра). Брати – Євген (Ейжен-Едмунд, 1889 р. н., економіст), Едмунд (Лео-Едмунд 1892 р. н., лікар-терапевт).

Середню освіту Арнольд здобув 1904 р. у 3-й Київській гімназії на Подолі. Його гімназійна справа не зберіглася, але з інших джерел відомо, що директором цієї гімназії був у 1898–1903 рр. знаний педагог Є. А. Безсмертний, у роки навчання майбутнього правознавця тут викладали відомі у тодішньому Києві особистості М. А. Дорожинський (давні мови), В. Г. Ляскоронський (історія та географія), Ф. С. Бурчак (гігієна).

Згодом Арнольд навчався два роки на фізико-математичному факультеті, а далі на юридичному факультеті Університету св. Володимира, який закінчив 31 травня 1912 р. (дата рішення іспитової комісії) з дипломом I ступеня за № 23836/ 3857, виданим канцелярією попечителя Київського навчального округу 29 червня 1913 р. Судячи з тексту диплома, молодий випускник мав стабільні, але не самі високі знання (склав майже усі дисципліни на семестрових і державних іспитах з оцінкою «вельми задовільно», а міжнародне право на семестровому іспиті та кримінальне судочинство на державних іспитах – з оцінкою «задовільно»). Після іспитів подав на розгляд державної комісії окремий твір на здобуття диплома I ступеня, який теж був визнаний вельми задовільним. Назва цього твору в дипломі не зазначається, але дуже ймовірно, що йдеться про працю «Головні майна та приналежності. Вчення про речі з погляду догми та історії цивільного права» (Київ, 1912), яку згодом правознавець завжди називав першою у переліку своїх праць [1]. Після завершення навчання Арнольд Едмундович влаштувався на кілька місяців помічником присяжного повіреного при Київському окружному суді. Схоже, що це була суто формальна посада без оплати в очікуванні початку академічної кар'єри, про яку правознавець більше ніколи не згадував у своїх життєписах.

Від 28 вересня 1913 р. він залишений при університеті для підготовки до професури на кафедрі російського цивільного права і судочинства під науковим керівництвом В. І. Синайського (спочатку без утримання, а через три місяці як повноправний професорський стипендіат). Невдовзі вступив до Київського юридичного товариства. Тоді ж згідно з університетською традицією продовжив освіту за кордоном. За власним свідченням, у 1913–1914 рр.

він стажувався в Бернському та Тюбінгенському університетах, де слухав лекції провідних цивілістів і романістів: Еугена Губера (Eugen Huber), Філіпа Лотмара (Philipp Lotmar) і Тео Гуля (Theo Guhl) у Берні, а також Вільгельма фон Блюме (Wilhelm von Blume) та Макса фон Рюмеліна (Max von Rümelin) у Тюбінгені. Отже, його наукова підготовка охоплювала римське право, швейцарське приватне право та німецьку цивілістичну догматику, поєднуючи бернську кодифікаційну традицію з тюбінгенською романістично-пандектною школою.

У біографічних свідченнях А. Крістера зазначається, що під час закордонного стажування у 1913–1914 роках він відвідував лекції в Бернському та Тюбінгенському університетах. Однак проведена перевірка відповідних університетських архівів не підтвердила його офіційної належності до складу студентів чи слухачів цих навчальних закладів. За повідомленням Університетського архіву Тюбінгена (перевірка університетських матрикулів, студентських справ, друкованих списків студентів, а також збережених списків слухачів лекцій професорів Макса фон Рюмеліна та Вільгельма фон Блюме не виявила жодних відомостей про перебування Арнольда Едмунда Крістера в Університеті Тюбінгена (Universitätsarchiv Tübingen. Antwort von Dr. Susanne Rieß-Stumm an Prof. Dr. I. Usenko vom 3. März 2026 (AZ 572-1, Nr. 150)). Аналогічний результат дала перевірка матеріалів юридичного факультету Університету Берна: (Universitätsarchiv der Universität Bern. Antwort von Dr. Daniel Burkhard an Prof. Dr. I. Usenko vom 3. März 2026). У списках студентів за зимовий семестр 1913/1914 та літній семестр 1914 року його ім'я відсутнє, що свідчить про відсутність його іматрикулювання в цьому університеті. Водночас архівні матеріали не дають змоги остаточно виключити можливість короткочасного відвідування ним окремих лекцій як стороннім слухачем, оскільки списки слухачів за цей період збереглися лише фрагментарно і в ряді випадків містять лише кількісні, а не персональні дані.

Під час перебування в Берні та Тюбінгені (1913–1914) А. Кристер підготував, за власним сідченням, працю «Теорія залого в сучасному цивільному праві», що тематично відповідала його студіям із римського та цивільного права; текст цієї роботи наразі не виявлений, і питання про її публікацію або збереження залишається відкритим [2].

Для його подальшого професійного зростання вченого особливе значення мала робота у правничому семінарі під керівництвом Е. Губера; творчі й особисті стосунки з видатним швейцарським вченим він підтримував і надалі, аж до смерті останнього. Рецензія на його працю стала й першою, наскільки нам відомо, публікацією А. Кристера [3].

В середині 1914 року молодий дослідник успішно прозвітував за перші півроку навчання. Звіт його мав характер конспекту опрацьованої літератури із загальної частини цивільного права (на матеріалах французького, німецького, швейцарського та російського законодавства) і був послідовно схвале-

ний науковим керівником, радою факультету, радою університету та вченим комітетом міністерства освіти [4]. З початком Першої світової війни та евакуацією університету до Саратова його підготовка помітно загальмувалася, зокрема, з академічного життя фактично повністю випав 1915–1916 навчальний рік. Є документальні свідчення, що від 23 серпня 1915 р. він певний час служив у Комітеті Всеросійського земського союзу Південно-Західного фронту. Зокрема, у списку службовців цього комітету на 1 листопада 1915 року вони разом з братом Євгеном рахувалися помічниками завідувача харчового пункту 3 (проскурівського) загону Відділу харчових пунктів.

Проте 7 грудня 1915 року він склав за складеною самим, але затвердженою факультетом програмою [5] магістерський іспит з римського права, а на початку 1916 року (точна дата не встановлена) магістерський іспит з торгового права і судочинства за аналогічною програмою [6]. З огляду на його успіхи в навчанні та обставини воєнного часу, початковий дворічний строк був подовжений до 1 січня 1916 року, а згодом – до 1 січня 1917 року. Після набуття статусу магістранта він підготував і успішно прочитав 26 грудня [7] і 8–10 травня 1917 [8] належні дві пробні лекції і наприкінці серпня 1917 року був допущений до читання лекцій як приват-доцент кафедри цивільного права і судочинства. Свою вступну лекцію він присвятив проблемі вивчення історії римського права [9]. Факультет доручив йому читати з нового навчального року необов'язковий курс про внесений до Державної думи проект кодифікації права зобов'язань, і він підготував як своєрідну «пролегомену» до цього курсу працю про основні засади законодавчої політики [10]. Тема видається надзвичайно цікавою й актуальною, але текст цієї праці поки відшукати не вдається. Втім, власний інтерес дослідника схилився до іншої проблематики – правам особистості, якій він присвятив одну зі своїх пробних лекцій і яку планував розвинути у майбутній магістерській дисертації. Про ці свої плани він повідомив Е. Губеру в листі від 11 серпня 1917 року, одночасно звертаючись з проханням порадити відповідну літературу – як класичну, так і сучасну.

У осінньому семестрі 1918 року факультет доручив йому читати інший необов'язковий курс – «Вотчинні права за проектом нового цивільного уложення». Поступово він став одним із найавторитетніших молодих викладачів університету, а в 1919 році обійняв впливову посаду секретаря факультету.

Ймовірно, не без постійної підтримки свого наукового керівника професора В. І. Синайського, який мав міцні позиції у багатьох київських вишах, його стали активно запрошувати працювати за сумісництвом. Вже у 1918 році він став вести семінари з цивільного права на Вищих жіночих курсах, в Комерційному інституті йому доручили курси «кооперація у споживчих товариствах» та «законодавство про охорону праці», у приватному Київському юридичному інституті він читав лекції з цивільного права, міжнародного приватного права та загального курсу правознавства, а на Вищих комерцій-

них курсах при Комерційному інституті – лекції з банківського і вексельного права.

З другої половини 1919 року він перебував на Кавказі та на Дону; за його власним свідченням, повернутися до Києва після літніх вакацій йому завадили захворювання тифом та припинення комунікацій через обставини воєнного часу. А з весни 1920 року Кристер обійняв посаду приват-доцента кафедри енциклопедії та історії філософії права Донського (Ростовського) університету. Тут він, будучи лише магістрантом, а не магістром, навіть набув статус професора, що стало можливим в умовах радянзації вищої освіти та формального скасування попередніх наукових титулів. Звільнився невдовзі після перетворення юридичного факультету на юридично-політичне відділення факультету суспільних наук. Втім, інформації про працю вченого в Донському університеті ще явно недостатньо через недосяжність ростовських архівів та явну недосконалість російських публікацій про вченого, в яких можна навіть прочитати абсолютно недостовірні відомості, що він став магістром у 1912 році на підставі захисту дисертації про головну річ та приналежності. Можливо, саме звідси міф про наявність у А. Кристера ступеня магістра потрапив і у деякі вітчизняні довідкові видання.

10 серпня 1920 року правознавець повернувся до Києва і вже наступного дня подав заяву ректору Київського інституту народного господарства, що Донський університет відрадив його для продовження праці в КІНГ, і він готовий приступити до виконання своїх обов'язків. Новий навчальний рік правознавець розпочав вже як професор соціально-правового факультету КІНГ, якому доручили читати лекції з особливої частини цивільного права та методології права. Надалі після від'їзду В. І. Синайського він став читати повний курс цивільного права, після смерті О. М. Гуляєва – курс цивільного процесу. Окрім того, за спогадами викладача КІНГ Л. С. Карума, А. Е. Кристер читав також курс міжнародного приватного права, який вимагав знання систем цивільного законодавства провідних європейських держав і мав практичне значення в умовах розширення торговельно-правових контактів СРСР із зарубіжними країнами. На семінарах із цивільного права він пропонував студентам тлумачення законів, доповіді, письмові роботи, репетиторії, розбір казусів, конверсаторії, практикум.

Зростання авторитету Кристера як викладача супроводжувалося покладанням на нього дедалі більших організаційних обов'язків. У 1923–1924 роках він був завідувачем кабінету приватного права та правничого семінару, а також був керівником секції так званого семінару підвищеного типу, який існував на юридичному факультеті у 1923–1926 роках, секції цивільного процесу, а в 1927 – 1988 роках секції прав застави в сьогочасному праві.

У 1924–1925 роках Кристер був головою предметної комісії приватного права, у 1925–1928 роках – деканом юридичного факультету (правового циклу), у 1925–1927 роках – проректором з навчальної частини. Неодноразово

виконував обов'язки ректора на час відпусток та службових відряджень останнього. Усунений з посади декана із заміною на члена партії внаслідок запровадження партійного контролю над керівними посадами у вищій школі. У докладнішому висвітленні у межах цієї статті науково-педагогічної діяльності правознавця в КІНГ немає потреби, оскільки вона доволі повно охарактеризована у згаданих в історіографічній частині публікаціях Л. В. Міхневич.

Після повернення до Києва паралельно із працею а КІНГ вчений розгорнув активну діяльність у Всеукраїнській академії наук: спочатку як заступник керівника комісії В. І. Синайського, а з 1922 року – як керівник Комісії для вивчення звичаєвого права України. Керівником Комісії став А. Е. Кристер, що вперше знайшло своє відображення у протоколі засідання Комісії від 19 жовтня 1922 р. Фактично він виконував обов'язки і голови Комісії, оскільки академік О. І. Левицький пішов з життя ще у травні 1922 року. У 1926 році він очолив секцію цивільного права цієї Комісії, а з жовтня 1927 року – також створену за його ініціативою Комісію для вивчення радянського права. Кристер був заступником голови Правничого товариства при ВУАН (1922–1929), керівником Семінару з вивчення цивільного та звичаєвого права (заснованого у травні 1921 року для молодих науковців Академії), головою, а згодом секретарем Статутної комісії ВУАН (створеної 1928 року), а також дійсним членом Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства (з 1928 року).

У липні 1933 року Кристера звільнено з Всеукраїнської академії наук «за саботаж у науковій роботі», а також із Київського інституту народного господарства у зв'язку з ліквідацією юридичного факультету. Надалі він працював юрисконсультом «Укрцивільбуду» Народного комісаріату комунального господарства УСРР, від 1934 року був науковим співробітником сектору медичного законодавства Інституту охорони здоров'я, а з 1936 року – старшим консультантом Державного арбітражу при Раді народних комісарів УСРР. Цей період життя вченого біографістами, на жаль, ще не досліджений. Вочевидь, його діяльність мала суто практичний характер. Принаймні наукових публікацій та рукописів вченого за цей період віднайти не вдалося.

Наукова спадщина Арнольда Едмундовича Кристера охоплює широке коло проблем цивільного, торгово-промислового та звичаєвого права, а також історії правової науки і юридичної біографістики. За наявними даними, його доробок становить щонайменше сімдесят п'ять друкованих праць, рецензій і наукових доповідей, значна частина яких була пов'язана з діяльністю академічних установ Всеукраїнської академії наук. Творчий доробок правознавця на різних посадах формально розмежувати доволі важко. Всі його публікації він сам або колеги, які готували звіти, заносили в актив як КІНГ, так і відповідних комісій ВУАН. Дещо умовно можна зробити таку атрибуцію відповідно до тематичної спрямованості відповідних наукових праць. Важливою складовою цієї спадщини були виступи на наукових засіданнях. Кристер регулярно доповідав у Правничому товаристві при ВУАН, а також у

Комісії для вивчення звичаєвого права України та Комісії радянського права ВУАН; багато з цих виступів пізніше ставали основою друкованих статей, хоча значна частина доповідей залишилася неопублікованою [41–68].

Еволюція наукових інтересів ученого досить виразно простежується у його працях. Ранні дослідження Кристера були присвячені проблемам речового права і історії цивільно-правових інститутів. До цього кола належить дипломна праця «Головні речі та приналежності. Вчення про речі з погляду догми і історії цивільного права» [1], у якій він поєднав догматичний аналіз інституту речей з історико-правовим підходом. Близькими за тематикою були і його подальші дослідження, присвячені інституту приналежності у цивільному праві [7], а також питанням історичного розвитку правових інститутів римського права [9]. У цей же період дослідник звернувся до проблем заставного права, написав під час його перебування за кордоном працю «Форми застави в сучасному праві» [2]. У рукописній праці «Про засади законодавчої політики. Пролегомени до курсу права зобов'язань» він намагався визначити принципи законодавчої політики у сфері цивільного права і співвідношення правотворчості з економічними процесами [10].

У 1920-х роках після повернення до Києва і початку роботи у ВУАН та КІН тематика його досліджень значно розширилася. Значну увагу Кристер приділяв проблемам цивільного права та судочинства, аналізуючи нове радянське законодавство і співвідношення традиційних цивілістичних інститутів із новими економічними умовами. У статті «Договір доручення і довіреність у Цивільному кодексі» («Договор поручения и доверенность в Гражданском кодексе») він розглянув правову природу доручення та довіреності у системі цивільного законодавства [18]. Інші його праці були присвячені проблемам підряду, права власності та методології правознавства [19–23].

Окремий напрям його досліджень становили проблеми торгово-промислового і господарського права. У низці статей 1923 р., опублікованих у «Торгово-промисловому бюлетені Київської товарної біржі», Кристер аналізував правові аспекти функціонування нових форм господарської організації в умовах непу. У статті «Сучасний підряд» він розглядав договір підряду як одну з основних форм організації виробничих відносин у перехідній економіці [15]. У публікації «Новий декрет про трести» дослідник проаналізував законодавчі зміни, що регулювали діяльність промислових трестів, підкреслюючи їх роль у формуванні нової системи господарських відносин [16]. Подальший розвиток ці ідеї отримали у статті «Трести як господарчі одиниці», де автор розглянув трест як специфічну форму господарської організації, що поєднувала елементи державного управління і підприємницької діяльності [17]. Ці публікації становлять один із ранніх у вітчизняній правовій науці комплексних аналізів господарсько-правових інститутів доби нової економічної політики [15–17].

Найвагомішим напрямом наукової діяльності Кристера стали дослідження звичаєвого права. Як керівничий над працями Комісії для вивчення

звичаєвого права України ВУАН, він відіграв важливу роль у формуванні наукової програми дослідження українського народного права. Під його редакцією було видано «Програми до збирання матеріалів звичаєвого права» [25], а також два випуски академічного видання «Праці Комісії для вивчення звичаєвого права України» [26–27]. У своїх роботах Кристер підкреслював, що звичаєве право є важливим джерелом пізнання реальних соціально-економічних відносин у селянському середовищі. На його думку, «народне право» становить не лише сукупність традиційних норм поведінки, а й особливу форму правового мислення, що відображає реальні потреби господарського життя. Він зазначав, що «вивчення народного права повинно спиратися не тільки на юридичний аналіз норм, але й на дослідження тих господарських і соціальних умов, у яких ці норми виникають і функціонують» [37]. Саме тому Кристер наполягав на необхідності систематичного збирання польових матеріалів і розроблення спеціальних програм дослідження звичаєвого права [25, 37–39].

У межах діяльності Комісії він регулярно виступав із науковими доповідями, присвяченими проблемам селянського двору, земельних позовів та загальної методології дослідження звичаєвого права. На засіданнях Комісії, зокрема, обговорювалися його доповіді «Нарис плану праці про селянський двір», «Про працю В. Завітневича “Питання про позови щодо поновлення порушеного землекористування”» та «Двір та його склад, юридична природа та трудово-господарські звички поміж членами двору» [44–48]. У цих виступах дослідник намагався визначити правову природу селянського двору як особливої соціально-економічної одиниці та окреслити напрями подальших досліджень українського звичаєвого права.

Помітне місце у творчості Кристера посідали праці з історії правової науки та юридичної біографістики. У виданні «Записки соціально-економічного відділу ВУАН» він опублікував біографічні нариси, присвячені творчості визначних правників – Євгена Губера, Олексу Гуляєва та Володимира Гордона [14, 22, 26]. Ці дослідження містили не лише біографічні відомості, а й ґрунтовний аналіз наукових ідей згаданих учених, що робить їх важливим джерелом для історії правової науки. Біографії та творчості видатих колег він присвятив також низку наукових доповідей.

Окрему групу його публікацій становлять рецензії та бібліографічні огляди нової юридичної літератури. Однією з ранніх публікацій ученого була рецензія у журналі «Право» (1914), присвячена новим працям з цивільного права [3]. У 1927–1929 рр. Кристер систематично публікував огляди нової цивілістичної літератури у журналі «Україна», де аналізував сучасні дослідження з цивільного і міжнародного приватного права [33–35]. Рецензії та огляди він друкував також у наукових виданнях Київського інституту народного господарства і інших юридичних журналах [28–32].

Отже, наукова спадщина А. Е. Кристера характеризується значною тематичною різноманітністю та поєднанням догматичного, історико-правового і

порівняльного підходів. Його дослідження охоплювали проблеми цивільного, торгово-промислового і господарського права, історії та теорії звичаєвого права, міжнародного приватного права, а також історії правової науки. Активна участь ученого у діяльності академічних установ ВУАН та організації наукових досліджень сприяла формуванню української правової науки 1920-х років і визначила його помітне місце в історії вітчизняної юридичної думки [1–37; 41–68].

У лютому 1937 року Кристера було заарештовано, а 23 жовтня 1937 року виїзна сесія Військової колегії Верховного Суду СРСР засудила його до вищої міри покарання за сфабрикованим обвинуваченням в участі в антирадянській націоналістичній терористичній організації та шпигунстві на користь Німеччини; вирок було виконано в Києві наступного дня. Ця сумна сторінка біографії описана докладно у кількох публікаціях, а архівістка В. О. Ляшенко навіть опублікувала архівно-слідчу справу А. Е. Кристера у повному обсязі, що є доволі безпрецедентним випадком. Таємно похований у селищі Биківня. Реабілітований ухвалою Військової колегії Верховного Суду СРСР від 10 лютого 1959 року у зв'язку з відсутністю складу злочину.

На завершення кілька слів про родину вченого. Про діда, батьків і братів вченого ми розповідали раніше. За наявними відомостями, Кристер був двічі одружений. Ім'я його першої дружини в доступних публікаціях фіксується рідко; шлюб припадає ще на дореволюційний період його життя. Друга дружина проживала з ним у Києві у 1920–1930-х роках і залишалася з ученим до часу його арешту в 1937 році. У родині був син Олексій Кристер, який належить до відомих прямих нащадків ученого. Подальша доля родини після розстрілу А. Е. Кристера у 1937 році була пов'язана з Києвом; частина родичів зберегла пам'ять про родинну історію та походження від старої київської династії Кристерів. Рід Кристерів продовжився через нащадків його сина Олексія; вони належать до прямих спадкоємців родини, яка походить від засновника київського садівничого господарства Вільгельма Кристера.

Висновки. Подана стаття є продовженням серії біографічних досліджень, присвячених провідним правознавцям Всеукраїнської академії наук, що протягом багатьох років публікуються у щорічнику *«Правова держава»*. Поєднання тривалої авторської пошукової роботи з новими можливостями, які відкрилися завдяки розвитку архівної справи, розсекреченню колишніх книжкових «спецфондів», а також поступовому подоланню ідеологічних обмежень і практики самоцензури, дало змогу уточнити основні етапи наукової біографії А. Е. Кристера. Зокрема, вдалося укласти на сьогодні найбільш повний перелік його наукових праць та систематизувати історіографію досліджень, присвячених життю і діяльності вченого.

Водночас реконструкцію наукової біографії Арнольда Кристера навряд чи можна вважати остаточно завершеною. Під час підготовки цієї розвідки окреслилося коло проблем, що потребують подальшого вивчення, передусім

тих, які стосуються його студентських років, стажування за кордоном, а також окремих обставин професійної діяльності в 1930-х роках.

На завершення вважаю за необхідне висловити щиру вдячність архівним працівникам, які сприяли підготовці цього дослідження, насамперед виконувачу обов'язків директора Державного архіву м. Києва Івану Миколайовичу Кісілю, а також співробітникам Інституту рукопису та Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, чия постійна доброзичлива підтримка істотно допомогла у роботі над цією працею.

Додаток

***Бібліографія публікацій, рукописів, доповідей
та інших наукових праць А. Е. Кристера***

1. Главные имущества и принадлежности. Учение о вещах с точки зрения догмы и истории гражданского права : Дипломная работа. Киев : Университет св. Владимира, 1912. Рукопись. [текст не знайдений, посилання на працю є в багатьох документах].
2. Формы залога в современном праве залога. Б. м. 1913–1914. Рукопись [ймовірно рукопис, текст не знайдений, відомості про написання праці під час стажування за кордоном з життєпису].
3. Рец. : Schweizerisches Zivilgesetzbuch. äuterungen zum Vorentwurf des genössischen Justizund Polizei, artements. Zweite, durch Verweisungen auf /ivilgesetzbuch abe. Bd. I und II und etliche Beilagen Bern. 1914. *Право*. 1914. №28 (13 июля). Стб. 2196–2197.
4. Отчет профессорского стипендиата Арнольда Кристера за 1914 год. ДАК. Ф. 16, оп. 465, спр. 1555. 46 арк.
5. Програма іспітаний по рискуму праву профессорского стипендиата Кристера. ДАК. Ф. 16, оп. 465, спр. 1620. арк.
6. Програма іспітаний по торовому праву и судопроизводству профессорского стипендиата Кристера. ДАК. Ф. 16, оп. 465, спр. 1621. арк.
7. Понятие принадлежности в гражданском праве Пробная лекция на тему по выбору магистранта. Киев : Университет св. Владимира, 1916. [ймовірно рукопис, текст не знайдений, згадується у власноручних списках наукових праць].
8. Право личности в современном гражданском праве : Пробная лекция на тему по выбору факультета. Киев : Университет св. Владимира, 1916. [ймовірно рукопис, текст не знайдений, згадується у власноручних списках наукових праць].
9. Задача изучения истории римского права : Вступительная лекция. Киев : Университет св. Владимира, 1917. [ймовірно рукопис, текст не знайдений, згадується у власноручних списках наукових праць].
10. О началах законодательной политики. Прологомена до курса права обязательств: Киев, 1918. [ймовірно рукопис, текст не знайдений, згадується у власноручних списках наукових праць]. Кристер
11. Елементи логики в правоведении) : Методологический этюд, : рукопис. 1921. [ймовірно рукопис, текст не знайдений, згадується у власноручних списках наукових праць].
12. Приемы толкования в современной доктрине и практике. 1920. [ймовірно рукопис, текст не знайдений, згадується у власноручних списках наукових праць] Доклад в Обществе правоведов при УАН, Киев, 1921.

13. Деление собственности в современном праве : Рукопись. Доповідь у Товаристві правників при УАН. Київ, 1921.[текст не знайдений, згадується у власноручних списках наукових праць].

14. Еринг та Віндшейд. З приводу 30 років смерті великих правників : Доповідь у Товаристві правників при УАН. Київ, 1922. Рукопис [текст не знайдений, згадується у власноручних списках наукових праць].

15. Спадкування в Крелевецькому повіті : доповідь у Комісії для виучування звичаєвого права ВУАН. Київ, 1922. Рукопис (текст не знайдений).

16. Професор Євген Губер (1849–1923). *Записки соціально-економічного відділу* / Ред. Н. П. Василенко. Київ : Друкарня Української Академії наук, 1923. Т. 1. 1923. С. 119–137.

16а. Кристер А. Э. Современный подряд. Торгово промышленный бюллетень Киевской товарной биржи. № 200 (15.04.1923). С. 1–2.

17. Новый декрет о трестах. Торгово промышленный бюллетень Киевской товарной биржи. № 221 (11.05.1923). С. 1

18. Тресты, как хозяйственные единицы. Торгово промышленный бюллетень Киевской товарной биржи. № 238 (03.06.1923). С. 1.

19. Договор поручения и доверенность в Гражданском Кодексе. *Научные записки Киевского института народного хозяйства*. 1923. Т. 1. С. 108–115.

20. Логические элементы в праве : доповідь у Правничому товаристві при УАН. Київ, 1922–1923. Рукопис (текст не знайдений).

21. Делимость права собственности : доповідь у Правничому товаристві при УАН. Київ, 1922–1923. Рукопис (текст не знайдений).

22. Договор поручения в Гражданском кодексе РСФСР : доповідь у Правничому товаристві при УАН. Київ, 1922–1923. Рукопис (текст не знайдений).

23. Три ступені правоутворення : доповідь у Правничому товаристві при УАН. Київ, 1922–1923. Рукопис (текст не знайдений).

24. Виндшейд и Иеринг : доповідь у Правничому товаристві при УАН. Київ, 1922–1923. Рукопис (текст не знайдений).

25. Евгений Губер и его научные труды. *Право и Жизнь*. Москва, 1924. Кн. 10. С. 41–51.

26. Германское частное право (заметки о новой литературе). *Техника, Экономика и Право*. 1924. № 3. С. 196–201.

27. Обзор литературы гражданского и торгового права. *Техника, Экономика и Право*. 1924. № 6. С. 198–203.

28. Про наукову творчість померлого акад. О. М. Гуляєва : доповідь у Правничому товаристві при УАН. Київ, 1924. Рукопис (текст не знайдений).

29. Про наукове значення закордонних славетних вчених І. Унгера, Б. Зеккеля, Л. Міттайса : доповідь у Правничому товаристві при УАН. Київ, 1924. Рукопис (текст не знайдений).

30. Про новітні течії марксистської правничої думки : доповідь у Правничому товаристві при УАН. Київ, 1924. Рукопис (текст не знайдений).

31. Загальний огляд праць по виготовленню програми по збиранню матеріалів по звичаєвому праву : доповідь у Комісії для виучування звичаєвого права ВУАН. Київ, 1924. Рукопис (текст не знайдений).

32. Закон та звичай в сьогочасному праві : доповідь у Комісії для виучування звичаєвого права ВУАН. Київ, 1924. Рукопис (текст не знайдений).

33. З приводу праці Гойхбарга “Применение гражданских законов” : доповідь у Комісії для вивчення звичаєвого права ВУАН. Київ, 1924. Рукопис (текст не знайдений).

34. Академік Олекса Михайлович Гуляєв та його наукова творчість. Київ, 1925. *Записки соціально-економічного відділу* / Ред. Н. П. Василенко. Київ : Друкарня УАН, 1925. Т. 2–3. Київ, 1925. С. 20–46.

34а. Академік Олекса Михайлович Гуляєв та його наукова творчість. Київ, 1925. 27 с. (окрема відбитка).

35. Приватне право та студіювання його в новітній західноєвропейській літературі. *Записки соціально-економічного відділу* / Ред. Н. П. Василенко. Київ : Друкарня УАН, 1925. Т. 2–3. Київ, 1925. С. 346–353.

36. Спадкування за звичаєм у Крелевецькому повіті на Чернігівщині. *Праці Комісії для вивчення звичаєвого права України* / Ред. А. Е. Кристер. Київ : Друк. УАН, 1925. Вип. 1. С. 13–17. (ВУАН. Збірник Соц.-екон. відділу. № 4).

37. Три ступеня правоутворення. Праці Комісії для вивчення звичаєвого права України / Ред. А. Е. Кристер. Київ : Друк. УАН, 1925. Вип. 1. С. 54–Кристер А. Е. Сьогочасне радянське право й основні течії марксистської правничої думки (1925).

38. Ред. : Програми до збирання матеріалів звичаєвого права, вироблені в Комісії для вивчення звичаєвого права України / за ред. проф. А. Е. Кристера ; ВУАН. Київ, 1925. XII, 130 с. (ВУАН. Збірник Соц.-екон. відділу. № 1).

39. Ред. : *Праці Комісії для вивчення звичаєвого права України* / за ред. А. Е. Кристера ; УАН. У Києві : 3 друк. УАН, 1925. Вип. 1. 96 с. (ВУАН. Збірник Соц.-екон. відділу. № 4).

40. Академік А. М. Гордон. Новий італійський проект торговельного кодексу : доповідь у Правничому товаристві при УАН. Київ, 1925. Рукопис (текст не знайдений).

41. Сьогочасне радянське право й основні течії марксистської правничої думки : доповідь у Комісії для вивчення звичаєвого права ВУАН. Київ, 1925. Рукопис (текст не знайдений).

42. Огляд літератури торговельного і промислового права. *Наукові записки Київського інституту народного господарства*. Київ, 1926. С. 176–181.

43. Академік Володимир Михайлович Гордон та наука права. 1871–1926. *Записки соціально-економічного відділу* / Ред. Н. П. Василенко. Київ : Друкарня Української Академії наук, 1926. Т. 4. С. III–XXIII.

44. Приналежності та складові частини речей в історії російського та українського права. Київ, 1926. 28 с.

45. Академік А. М. Гордон : доповідь у Правничому товаристві при УАН. Київ, 1926. Рукопис (текст не знайдений).

46. Основні засади програми праці секції приватного права в галузі права родинного. Метода і план виконання : доповідь у Комісії для вивчення звичаєвого права ВУАН. Київ, 1926. Рукопис (текст не знайдений).

47. Начерк плану праці за селянський двір : доповідь у Комісії для вивчення звичаєвого права ВУАН. Київ, 1926. Рукопис (текст не знайдений).

48. Пам'яті Моїсея Савеловича Мазора. *Наукові записки Київського інституту народного господарства*. Київ, 1927. Т. 8. С. 227–230.

49. Приналежності та складові частини речей в історії російського та українського права. *Записки Соціально-Економічного Відділу Академії*. Київ, 1927. Т. V–VI. С. 419–451.

50. Українська цивілістична література. *Україна* (науковий часопис українознавства). 1927. Кн. 3 (№ 22). С. 168–171.

51. Духівниці XVI–XVII віку. *Ювілейний збірник на пошану акад. Д. І. Багалія*. Київ, 1927. С. 491–513.

52. Рец. : Проф. В. М. Гордон. Система Советского Торгового Права. Обзор действующего законодательства по внутренней торговле. Издание второе, посмертное. Переработали и дополнили М. В. Гордон, С. Н. Ландкоф, Я. И. Рапопорт, В. И. Серебровский. Юридическое Издательство НКЮ УССР. Харьков-1927. 196 стр. *Наукові записки Київського інституту народного господарства*. X 1917–1927. Т. VIII. Київ, 1927. С. 107–109.

53. Рец. : Zeitschrift für Ausländisches und Internationales Privatrecht. Hrg. in Gemeinschaft mit E. Hevman, H. Titze, M. Wolff, M. Pagenstecher, F. Schlegelberger vonft mit E. Hevman, H. Titze, M. Wolff, M. Pagenstecher, F. Schlegelberger von Ernst Rabel. Erster Jahrgang. I. Heft 1/2 (Berlin und Leipzig, 1927) *Наукові записки Київського інституту народного господарства*. X 1917–1927. Т. VIII. Київ, 1927. С. 111–112.

54. Доповідь декана А. Е. Кристера (1927 р.) Державний архів м. Києва. Ф. Р–871. Оп. 1. Спр. 189.

55. До питання про поняття господарчого права : доповідь у Правничому товаристві при УАН. Київ, 1927. Рукопис (текст не знайдений).

56. Про працю В. Завітневича “Питання про позови щодо поновлення порушеного землекористування” : доповідь у Комісії для вивчення звичаєвого права ВУАН. Київ, 1927. Рукопис (текст не знайдений).

57. Литовсько-руське законодавство в зв’язку з призначенням спадкоємця : доповідь у Комісії для вивчення звичаєвого права ВУАН. Київ, 1927. Рукопис (текст не знайдений).

58. Спадкоємство і одержання легатів у українському звичаєвому праві : доповідь у Комісії для вивчення звичаєвого права ВУАН. Київ, 1927. Рукопис (текст не знайдений).

59. Про межі спадкової волі і про деякі принципові питання в галузі спадкоємства в українському звичаєвому праві : доповідь у Комісії для вивчення звичаєвого права ВУАН. Київ, 1927. Рукопис (текст не знайдений).

60. Приналежності та складові частини речей : доповідь у Комісії для вивчення звичаєвого права ВУАН. Київ, 1927. Рукопис (текст не знайдений).

61. Звичаєве право на Кавказі за матеріалами проф. Ладиженського : доповідь у Комісії для вивчення звичаєвого права ВУАН. Київ, 1927. Рукопис (текст не знайдений).

62. Нарис наукової діяльності проф. А. Н. Філіпова в галузі звичаєвого права : доповідь у Комісії для вивчення звичаєвого права ВУАН. Київ, 1927. Рукопис (текст не знайдений).

63. Заставне володіння та його значення в історії й сучасному звичаєвому праві : доповідь у Комісії для вивчення звичаєвого права ВУАН. Київ, 1927. Рукопис (текст не знайдений).

64. Про обмеження в порядкуванні різноманітним майном на підставі джерел німецького права : доповідь у Комісії для вивчення звичаєвого права ВУАН. Київ, 1927. Рукопис (текст не знайдений).

65. Правне становище виконавців духівниць в українському звичаєвому праві : доповідь у Комісії для вивчення звичаєвого права ВУАН. Київ, 1927. Рукопис (текст не знайдений).

66. Переднє слово. *Праці Комісії для вивчення звичаєвого права України* / Ред. А. Е. Кристер. Київ : Друк. Української АН, 1928. Вип. 2. С. III–V. (ВУАН. Збірник Соц.-екон. відділу. № 18).

67. До питання про вивчення народного права України. *Праці Комісії для вивчення звичаєвого права України* / Ред. А. Е. Кристер. Київ : Друк. Української АН, 1928. Вип. 2. С. 416–440. (ВУАН. Збірник Соц.-екон. відділу. № 18).

68. Цивілістична література. *Україна* (науковий часопис українознавства). 1928. Кн. 4 (№ 29). С. 122–126.

69. Ред. : *Праці Комісії для вивчення звичаєвого права України* / за ред. А. Е. Кристера ; ВУАН. Київ : [вид. ВУАН], 1928. Вип. 2. VI, 448 с. (ВУАН. Збірник Соц.-екон. відділу. № 18).

70. Рец. : Проф. М. Гершенов та проф. Е. Кельман. Земельний кодекс УСРР. *Пролетарська правда*. 1928. 18 бер. № 64 (1976).

71. Про елементи спільності майнових стосунків в українському звичаєвому праві : доповідь у Комісії для вивчення звичаєвого права ВУАН. Київ, 1928. Рукопис (текст не знайдений).

72. Двір та його склад, юридична природа та трудово-господарські звички поміж членами двору: доповідь у Комісії для вивчення звичаєвого права ВУАН. Київ, 1928. Рукопис (текст не знайдений).

73. Цивілістична література. *Україна* (науковий двохмісячник українознавства). 1929. Грудень (№ 38). С. 112–121.

74. Ред. : Наукові дослідження та розвідки Комісії радянського права. Вип. 1. Адміністративне право. / Ред. А. Е. Кристер. Київ, 1929. IV, 106 с. (ВУАН. Збірник Соц.-екон. відділу. № 27).

75. Діяльність Комісії для реформи суду, що працювала в 70-му році (1926) : доповідь у Комісії для вивчення звичаєвого права ВУАН. Київ, . Рукопис (текст не знайдений).

Примітка. Окремі доповіді згодом були опубліковані у переробленому вигляді:

15 → див. також поз. 36;

23 → див. також поз. 37;

60 → див. також поз. 49.

1. Бабий Б. М. Очерк развития правовых исследований в Украинской ССР 1919–1984 гг. Киев : Наукова думка, 1984. 195 с. 2. Полонська-Василенко Н. Д. Українська Академія наук: нарис історії. Частина 2 (1931–1941). Мюнхен : Інститут для вивчення СРСР, 1958. С. 69, 192, 202, 203. 3. Кристер Арнольд. *Енциклопедія українознавства*. Словникова частина. Т. 3. / Гол. ред. В. Кубійович; Наукове товариство ім. Шевченка. Париж, Нью-Йорк, 1959. С. 1190. 4. Kryster, Arnold. *Internet Encyclopedia of Ukraine*. URL: <https://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CK%5CR%5CKrysterArnold.htm> (дата звернення: 08.02.2026). 5. Микола Прокопович Василенко / Вороненко В. В., Кістерська Л. Д., Матвеева Л. В., Усенко І. Б. Київ : Наук. думка, 1991. С. 175, 235 та ін. 6. Усенко І. Б. Розвиток правових досліджень в установах Всеукраїнської Академії наук (1918–1941) Юридична наука і освіта на Україні. Київ : Наук. думка, 1992. С. 37–76. 7. Академічна юридична думка / Укладачі: І. Б. Усенко, Т. І. Бондарук; За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Ін Юре, 1998. 503 с. 8. Усенко І. Б. Кристер Арнольд Едмундович *Юридична енциклопедія. В 6 т.* / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Т. 3 : К–М. К. : Українська енциклопедія, 2001.

- С. 417–418. 9. Усенко І. Б. Кристер Арнольд Едмундович. *Енциклопедія історії України*. Т. 5 : Кон–Кю. К. : Наукова думка, 2008. С. 395–396. 10. Усенко І. Б. Кристер Арнольд Едмундович. *Енциклопедія сучасної України* : [Електронний ресурс] / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. URL: <https://esu.com.ua/article-1608> (дата звернення: 08.02.2026). 11. Міхневич Л. В. Розвиток юридичної науки і освіти в Київському комерційному інституті – Київському інституті народного господарства, 1906–1930 рр. / За заг. ред. І. Б. Усенка. Київ : КНЕУ, 2011. 286 с. 12. Міхневич Л. В. Кримінально-правові проблеми у науково-педагогічній діяльності правознавців Київського комерційного інституту/Київського інституту народного господарства. *Проблеми протидії злочинності: історико-правовий аспект. Матеріали XVIII міжнародної історико-правової конференції, 13–17 вересня 2007 р.*, с. Стерегуше / Редкол.: О. В. Тимошук (голова), Д. В. Велігодський (відпов. секретар), О. Н. Ярмиш та ін. Симферополь: ДЮЛЯ, 2008. С. 13–17. 13. Губар К. А. 3 історії правничої освіти в Україні: юридичне відділення Київських вищих жіночих курсів. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 3. С. 320–326. URL: https://kup.edu.ua/doc/chasopis/chasopis_2011_3.pdf (дата звернення: 08.02.2026). 14. Лобода Ю. П. Погляди Є. Ерліха та А. Кристера на звичаєве право як правову реальність: порівняльний аналіз. *Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць*. Одеса, 2009. Вип. 49. С. 456–462 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2009_49_76; Гримич М. Інститут власності у звичаєво-правовій культурі українців XIX – початку XX століття. К., 2004. С. 37–44. 15. Усенко І. Б. Репресоване правознавство: трагічні сторінки історії ВУАН. *Правова держава: Щорічник наукових праць*. Вип. 9. Київ, 1998. С. 290–317. 16. Філімоніхін В. Київські адвокати та правники – жертви великого терору (Биківнянський мартиролог). *Вісник Національної асоціації адвокатів України*. 2019. № 6 (54) (червень). С. 61–64. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/news/visnyky/2019-06-13-v-snik-nauc_5d0271ad5a657.pdf (дата звернення: 08.02.2026); Філімоніхін В. Київські правники, поховані в Биківні (за матеріалами архівно-кримінальної справи Арнольда Германовича Кристера). *Биківнянська трагедія в контексті злочинів тоталітарного режиму (до 15-річчя створення Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили»)* : зб. ст. за матеріалами наук.-практ. конф. (м. Київ, 8 грудня 2016 р.) / упоряд.: Б. Б. Біляшівський, Т. Л. Шептицька. Київ, 2017. С. 313–321. 17. Ніколаєва Н. Репресований викладач Київського державного університету – юрист Кристер Арнольд Едмундович. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія. 2014. Вип. 2. Ч. 2. С. 96–101. URL: <https://journals.tnpu.terнопil.ua/index.php/history/article/view/2356> (дата звернення: 08.02.2026). 18. Скус О. Кризь призму терору. Биківнянський мартиролог: правник Арнольд Германович Кристер. *Старожитності Лукомор'я*. 2022. № 2. С. 75–82. DOI: 10.33782/2708-4116.2022.2.148. URL: https://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?2_S21P03=FILA%3D&2_S21STR=ctarluk_2022_2_8&C21COM=S&I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&S21CNR=20&S21FMT=ASP_meta&S21REF=10&S21STN=1&Z21ID= (дата звернення: 08.02.2026). 19. Ляшенко В. О. Історія родини Кристер. Київ : 7БЦ, 2022. 807 с.

References

1. Babiy B. M. Ocherk razvitiya pravovykh issledovaniy v Ukrainskoy SSR 1919–1984 gg. Kiev : Naukova dumka, 1984. 195 s. 2. Polonska-Vasilenko N. D. Ukrainska Akademiia nauk: narys istorii. Chastyna 2 (1931–1941). Miunkhen : Instytut dlia vyvchennia SSSR,

1958. S. 69, 192, 202, 203. **3.** Kryster Arnold. *Entsyklopediia ukrainoznavstva*. Slovnkova chastyna. T. 3. / Hol. red. V. Kubiiovych; Naukove tovarystvo im. Shevchenka. Paryzh, Niu-Iork, 1959. S. 1190. **4.** Kryster, Arnold. *Internet Encyclopedia of Ukraine*. URL: <https://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CCK%5CR%5CKrysterArnold.htm> (дата звернення: 08.02.2026). **5.** Mykola Prokopovych Vasylenko / V. Voronenko, L. Kisterska, L. Matveieva, I. Usenko. Kyiv: Naukova dumka, 1991. P. 202–236. **6.** Usenko I. B. Rozvytok pravovykh doslidzhen v ustanovakh Vseukrainskoi Akademii nauk (1918–1941) [Development of Legal Research in the Institutions of the All-Ukrainian Academy of Sciences]. In: Yurydychna nauka i osvita na Ukraini. Kyiv: Naukova dumka, 1992. P. 37–76. **7.** Akademichna yurydychna dumka [Academic Legal Thought] / Comp. I. B. Usenko, T. I. Bondaruk; ed. Yu. S. Shemshuchenko. Kyiv: In Yure, 1998. 503 p. **8.** Usenko I. B. Kryster Arnold Edmundovych. *Yurydychna entsyklopediia*. Vol. 3 (K–M). Kyiv: Ukrainska entsyklopediia, 2001. P. 417–418. **9.** Usenko I. B. Kryster Arnold Edmundovych. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. T. 5 : Kon–Kiu. K. : Naukova dumka, 2008. S. 395–396. **10.** Usenko I. B. Krister Arnold Edmundovych. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy* : [Elektronnyi resurs] / redkol.: I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskiy, M. H. Zhelezniak [ta in.] ; NAN Ukrainy, NTSh. Kyiv : Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. URL: <https://esu.com.ua/article-1608> (дата зvernennia: 08.02.2026). **11.** Mikhnevych L. V. Rozvytok iurydychnoi nauky i osvity v Kyivskomu komertsinomu instytuti – Kyivskomu instytuti narodnoho hospodarstva, 1906–1930 rr. / Za zah. red. I. B. Usenka. Kyiv : KNEU, 2011. 286 s. **12.** Mikhnevych L. V. Kryminalno-pravovi problemy u naukovo-pedahohichnii diialnosti pravoznavstiv Kyivskoho komertsinoho instytutu/ Kyivskoho instytutu narodnoho hospodarstva. In *Problemy protydii zlochynnosti: istoriko-pravovyi aspekt. Materialy KhVIII mizhnarodnoi istoriko-pravovoi konferentsii, 13–17 veresnia 2007 r.*, s. Sterehushe / Redkol.: O. V. Tymoschuk (holova), D. V. Velihodskiy (vidpov. sekretar), O. N. Iarmysh ta in. Simferopol: DOLiA, 2008. S. 13–17. **13.** Hubar K. A. Z istorii pravnychoi osvity v Ukraini: iurydychne viddilennia Kyivskykh vyschykh zhinochykh kursiv. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2011. № 3. S. 320–326. URL: https://kup.edu.ua/doc/chasopis/chasopis_2011_3.pdf (дата зvernennia: 08.02.2026). **14.** Loboda Iu. P. Pohliady Ie. Erlikha ta A. Krystera na zvychaieve pravo iak pravovu realnist: porivnialnyi analiz. *Aktualni problemy derzhavy i prava: zbirnyk naukovykh prats*. Odesa, 2009. Vyp. 49. S. 456–462 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2009_49_76; Hrymych M. Instytut vlasnosti u zvychaievo-pravovii kulturi ukrainstiv KhKhKh – pochatku KhKh stolittia. K., 2004. S. 37–44. **15.** Usenko I. B. Represovane pravoznavstvo: trahichni storinky istorii VUAN. *Pravova derzhava. Schorichnyk naukovykh prats*. Vyp. 9. Kyiv, 1998. S. 290–317. **16.** Filimonikhin V. Kyivski advokaty ta pravnyky – zhertvy velykoho teroru (Bykivnianskyi martyroloh). *Visnyk Natsionalnoi asotsiatsii advokativ Ukrainy*. 2019. № 6 (54) (cherven). S. 61–64. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/news/visnyky/2019-06-13-v-snik-naau_5d0271ad5a657.pdf (дата зvernennia: 08.02.2026); Filimonikhin V. Kyivski pravnyky, pokhovani v Bykivni (za materialamy arkhivno-kryminalnoi spravy Arnolda Hermanovycha Kristera). *Bykivnianska trahediia v konteksti zlochyniv totalitarnoho rezhymu (do 15-richchia stvorennia Natsionalnoho istoriko-memorialnoho zapovidnyka «Bykivnianski mohyly»)* : zb. st. za materialamy nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 8 hrudnia 2016 r.) / uporiad.: B. B. Biliashivskiy, T. L. Sheptytska. Kyiv, 2017. S. 313–321. **17.** Nikolaieva N. Represovanyi vykladach Kyivskoho derzhavnoho universytetu – iuryst Krister Arnold Edmundovych. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka*. Serii: Istoriia. 2014. Vyp. 2. Ch. 2. S. 96–101. URL: <https://journals.tnpu.ternopil.ua/index.php/history/>

article/view/2356 (data zvernennia: 08.02.2026). 18. Skus O. Kriz pryzmu teroru. Bykivnianskyi martyroloh: pravnyk Arnold Hermanovych Kryster. *Starozhytnosti Lukomoria*. 2022. № 2. S. 75– 82. DOI: 10.33782/2708-4116.2022.2.148. URL: [https://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?_2_S21P03=FILE%3D&2_S21STR=ctarluk_2022_2_8&C21COM=S&I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&S21CNR=20&S21FMT=ASP_meta&S21REF=10&S21STN=1&Z21ID=\(data zvernennia: 08.02.2026\)](https://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?_2_S21P03=FILE%3D&2_S21STR=ctarluk_2022_2_8&C21COM=S&I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&S21CNR=20&S21FMT=ASP_meta&S21REF=10&S21STN=1&Z21ID=(data zvernennia: 08.02.2026)). 19. Liashenko V. O. Istoriiia rodyny Krister. Kyiv : 7BTs, 2022. 807 s.

Usenko Igor. Professor Arnold Christer – scientist and tireless organizer of legal science at the VUAN

Introduction. Professor Arnold Krister was a prominent representative of the Kyiv academic school of legal historians and an active participant in the scholarly work of the All-Ukrainian Academy of Sciences. As head of the Commission for the Study of Ukraine's Customary Law and the Commission of Soviet Law, as well as a professor at the Kyiv Institute of National Economy, he made a significant contribution to the development of legal scholarship in Ukraine. His research focused primarily on the study of customary law and the history of Ukrainian legal institutions. However, his life and academic career were tragically interrupted during the Stalinist repressions. Today, restoring the scholarly legacy of such researchers is an important task for the history of Ukrainian legal science.

Purpose of the Article. The purpose of the article is to reconstruct the life and scholarly activity of Arnold Krister and to analyze his contribution to the development of legal studies within the institutions of the All-Ukrainian Academy of Sciences. Particular attention is paid to his role in organizing legal research and to the main directions of his academic work.

Results. The study reconstructs the key stages of Arnold Krister's biography and academic career. It analyzes his participation in the work of legal commissions of the All-Ukrainian Academy of Sciences, his scholarly interests, and his contribution to the study of customary law and the history of Ukrainian law. The article also examines the intellectual environment in which he worked and highlights the institutional context of legal scholarship in the 1920s–1930s. Special attention is given to the circumstances of the repression that interrupted his scientific activity.

Conclusion. Arnold Krister should be regarded as an important figure of the Kyiv academic school of legal historians and a significant organizer of legal research in the All-Ukrainian Academy of Sciences. His scholarly activity contributed to the development of historical and legal studies in Ukraine. At the same time, many aspects of his biography and academic heritage still require further research, particularly with regard to his unpublished works and archival materials.

Keywords: history of legal science, history of Ukrainian law, All-Ukrainian Academy of Sciences, Commission for the Study of Ukraine's Customary Law, Commission of Soviet Law, Krister Arnold Edmundovich, legal biographical studies, political repressions.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.02.2026

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 03.03.2026

Дата публікації: 24.03.2026